

REKEN SCHAP

**HET KOLONIALE VERLEDEN,
EXCUSES EN HERSTEL**

Gert Oostindie

Boom

Afbeelding omslag: *De Noord-Nieuwland in de Tafelbaai, 1762*
[door onbekende schilder, Wiki Commons]
Binnenkant omslag (voor): Koning Willem-Alexander spreekt in het
bijzijn van president Joko Widodo excuses uit voor extreem
Nederlands geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog,
Bogor, 10 maart 2020 [ANP/Robin Utrecht]
Binnenkant omslag (achter): Minister-president Mark Rutte
biedt excuses aan voor het Nederlandse slavernijverleden,
Den Haag, 19 december 2022 [ANP/Robin Utrecht]

Ontwerp omslag en binnenwerk: Bas Smidt

© 2023 Gert Oostindie en Boom Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

ISBN 978 90 244 5736 6
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.boom.nl

Voor
Frank Koulen (1922-1985)
Vera Koulen-Van den Bruele (1921-2015)
en hun nazaten

INHOUD

Woord vooraf	9
Herontdekkingen	17
De koloniale geschiedenis	25
Slavernij, verzet, afschaffing	35
Een spiegel	47
Nestbevuilers	57
Postkoloniale migraties	65
U vraagt, wij draaien	75
De oorlog in Indonesië, 1945-1949	83
Een geschiedenis zonder daders?	91
Ranglijsten	101
Pijnlijke woorden	109
Waarheidsvinding, engagement en meerstemmigheid	119
Spoorzoeken in Nederland	129
Beeldenstormen?	135
Slaaf van de bronnen	145
Een gedeeld verhaal	155
De herinnering in de voormalige koloniën	163
Geen unieke geschiedenis	171
Komma's en punten	181
Verantwoording	189
Personenregister	191

Standbeeld van Frank Koulen bij zijn jazzclub Porgy & Bess in Terneuzen, onthuld in 2018.

WOORD VOORAF

Nederland telt slechts een handvol standbeelden van mensen van kleur. Een daarvan staat in Terneuzen, Zeeuws-Vlaanderen. Het is een levensgroot beeld van een zwarte man, de in Suriname geboren Frank Koulen (1922-1985). Het besluit in 2017 van de gemeente Terneuzen om hem met een standbeeld te eren, illustreert de ingrijpende veranderingen in de nationale herinneringscultuur. Er is meer aandacht gekomen voor de koloniale geschiedenis, meer kritische aandacht vooral; en daarbij is er ook meer oog voor wat migranten uit de voormalige koloniën bijdroegen aan het hedendaagse Nederland.

Over deze thema's heb ik de afgelopen decennia veel geschreven. Het zijn belangrijke verhalen om te vertellen, om mensen zoals Frank Koulen te begrijpen, maar ook de bredere koloniale geschiedenis in al haar complexiteit. In dit geval is het verhaal voor mij persoonlijker. Frank Koulen was mijn schoonvader, ik sta dicht bij hem, bij 'Pa', zoals ik hem mocht noemen. Helaas heb ik hem maar kort gekend. Veel van mijn 'herinneringen' zijn eigenlijk niet van mij, maar zijn aan mij verteld door mijn schoonmoeder, mijn vrouw Ingrid, mijn zwagers en schoonzusters. Maar ook als ik hem niet persoonlijk had gekend, zou ik zijn verhaal hebben herkend: als een symbool van de verknoptheid van Ne-

derland en de verschillende koloniën, een geschiedenis die doorloopt tot in het heden.

Het levensverhaal van Frank Koulen begint in Nieuw-Nickerie. Een stadje in West-Suriname, klein, armoedig zoals bijna de hele kolonie dat was, behalve dan de elite. Frank wordt geboren uit een kortstondige relatie, zijn vader zou vrijwel geen rol spelen in zijn leven; dat was allerm minst uitzonderlijk in de Afro-Surinaamse ‘volksklasse’, een erfenis van de slavernij. Frank groeide op in het huishouden, het ‘erf’, van zijn overgrootmoeder Ma Loui. Zij was in 1851 geboren, nog in de tijd van de slavernij; een sterke vrouw in de beste Afro-Surinaamse traditie. In dat huishouden woonden onder veel anderen ook zijn moeder en grootmoeder.

Ma Loui overlijdt in 1933, Franks moeder een jaar later. Frank wordt dan naar het weeshuis van de fraters van Tilburg gestuurd, in Paramaribo, ver van Nieuw-Nickerie. Het treurige maar helaas niet uitzonderlijke verhaal gaat dat hij te zwart was voor zijn eigen familieleden, die zich wel ontfermden over een wat lichtere halfbroer. Die ervaring op zich zal niet gemakkelijk zijn geweest, net zomin als de overgang naar een weeshuis in Paramaribo, maar Frank aardde er goed. Bij de fraters kreeg hij een gedegen opleiding. Hij zou, als teken van erkentelijkheid, enkele van zijn zoons met hun doopnamen vernoemen naar zijn favoriete fraters.

Het waren naar verluidt ook de fraters die hem waarschuwden. Als zwarte jongeman zou hij, al zijn pienterheid en energie ten spijt, zonder waardevolle connecties in Suriname niet veel verder komen. Er was wel een mogelijkheid dat hij de kweekschool zou volgen, een van de weinige voortgezette opleidingen in het land. Maar dan wachtten hem slechts banen in het verre binnenland, werd hem verteld. Frank koos er daarom voor om naar Curaçao te verhuizen, om bij de Shell-raffinaderij te gaan werken, zoals veel Surinaamse mannen dat in die jaren deden. We schrijven 1939, hij was toen zeventien jaar oud. Nog steeds piepjong.

De Tweede Wereldoorlog breekt uit. Nederland wordt in mei 1940 bezet, Nederlands-Indië begin 1942. Alleen Suriname en de

zes Antilliaanse eilanden zijn nog ‘vrij’. Dat wil zeggen, niet bezet door de As-mogendheden, maar wel koloniaal en dus repressief bestuurd; slechts een kleine minderheid van de ingezetenen heeft iets in de melk te brokkelen. Al aan het begin van de oorlog wordt duidelijk dat het koloniale gezag in militaire zin weinig voorstelt. De Amerikanen nemen de defensie over. Het koloniale gezag rekruteert wel mannen, vooral met het oog op de bevrijding van Nederland. Frank Koulen treedt op Curaçao vrijwillig in dienst en wordt marinier. Of liefde voor Nederland hem drijft, is een open vraag. Zeker is dat hij verder wil komen, en dit is een kans; maar hij moet drommels goed hebben beseft dat de oorlog grote risico's meebracht.

Met mede-rekruten, onder wie nog een handvol andere Surinaamse mariniers, reist hij via de Verenigde Staten – ook daar wordt hij geconfronteerd met racisme – naar het Verenigd Koninkrijk. Zij maken deel uit van de troepenmacht die vandaaruit via Normandië doorstoot tot Zeeuws-Vlaanderen. Daar stopt het offensief eind 1944. De militairen worden ingekwartierd. Frank krijgt een relatie met Vera van den Bruele, met wie hij een gezin zal stichten.

Daarmee neemt het verhaal een nieuwe wending en begint een nieuwe, niet minder bijzondere geschiedenis, in Terneuzen. Maar eerst is er nog een ongewild koloniaal intermezzo: de oorlog in Indonesië. Frank wil daar helemaal niet heen, hij geeft uitdrukkelijk aan geen koloniale oorlog te willen voeren, maar als marinier heeft hij geen keuze wanneer hij in augustus 1947 wordt opgeroepen. Weigeren zou desertie betekenen, de straf daarop was exorbitant, een jarenlange gevangenisstraf. Onder protest laat hij zich inschepen. Naar eigen zeggen heeft dat protest hem toch wat opgeleverd: op de eerder beloofde promotie tot sergeant moet hij nog wachten, maar hij krijgt wel werk als kok in de militaire kantine en dus geen gevechtsfunctie. Medio 1949 is hij eindelijk terug in Nederland. Hij vraagt per brief om ontslag uit dienst, on-

der verwijzing naar zijn eerdere protest tegen de koloniale oorlog. Ditmaal krijgt hij ontslag, eervol.

Terug in Terneuzen ontpopt Koulen zich, gesteund door zijn vrouw, als een ondernemer met tomeloze energie. Hij bouwt een florerende jazzclub op, Porgy & Bess, organiseert jaarlijkse *street parades* en drijft jarenlang nog een tweede uitgaansgelegenheid, Summertime in Wachtebeke, net over de grens in België. Intussen zet hij zijn stempel op Terneuzen, in goed overleg met andere middenstanders en de gemeente. Zo spant hij zich in voor het Varenscentrum, dat een tijdelijk thuis moet bieden aan de vele buitenlandse zeelieden die de havenstad aandoen. En hij vergeet zijn achtergrond niet. In Porgy & Bess treden niet alleen befaamde jazzmusici op, maar ook veel Surinaamse en Antilliaanse bands. Bij de onthulling van zijn standbeeld werd zijn betekenis bondig samengevat: 'Frank Koulen bevrijdde ons tweemaal, eerst van de Duitsers en toen van het knellende fatsoen van de verzuilde samenleving.' In Terneuzen weet men drommels goed dat het vooral de Polen waren die de stad bevrijdden, maar dat Frank die eretitel krijgt, dat vinden velen mooi.

En trots was hij, ook als kind van de Afrikaanse diaspora. In een interview met de Surinaamse krant *De Ware Tijd* (1958) trok hij fel van leer tegen racisme, ofwel de 'hoogmoedige Europese waanvoorstellingen' over Afrikanen en Aziaten: 'Tegen deze mythen en vooroordelen trek ik ten strijde.' Geen wonder dat hij zijn zoons niet alleen vernoemde naar door hem geliefde fraters, maar ook naar zwarte helden: Toussaint l'Ouverture, een van de leiders van de Haïtiaanse Revolutie, de Amerikaanse activisten Booker T. Washington, Paul Robeson en Richard Wright, de Jamaicaan Marcus Garvey en de eerste Congolese president, Patrice Lumumba.

Zoals de meeste andere postkoloniale migranten maakte Frank Nederland tot zijn thuis. Hij stierf veel te vroeg, net 63 jaar. Ik herinner me het laatste concert dat hij nog aankondigde, vlak voor zijn dood, en kort daarna de indrukwekkende begrafenis. Vergeeten werd hij nooit, zeker niet in de kring van zijn familie, of in

Terneuzen. Maar in bredere kring werd hij pas later echt ontdekt. Over Frank Koulen is inmiddels gepubliceerd in kranten, tijdschriften en wetenschappelijke studies, er zijn radio- en tv-programma's gemaakt, in 2018 werd het standbeeld onthuld en verscheen een biografie van de hand van Tjeu Strous, *Porgy in de polder*. Onlangs heeft de gemeente zelfs het graf waarin Frank en Vera rusten als funerair erfgoed aangemerkt.

§

Persoonlijke ontmoetingen kleuren onze inzichten. Zo heeft het verhaal van Frank Koulen en zijn gezin mij beroerd en ongetwijfeld mijn kijk op het kolonialisme beïnvloed. Anders dan mijn achternaam doet vermoeden – 'Oostindie' is slechts een verbastering van 'Oosteinde' – heb ik van huis uit juist niets meegekregen van of over dat kolonialisme. Wel heb ik inmiddels ruim veertig jaar het Europese kolonialisme en in het bijzonder de Nederlandse koloniale geschiedenis bestudeerd, erover nagedacht, geschreven, gesproken, gedebatteerd, geadviseerd.

Nooit eerder was er in ons land zoveel aandacht voor die geschiedenis, en nooit eerder was de overheersende toon zo kritisch. Dat geldt zeker voor de slavernij: eind 2022 bood de Nederlandse regering excuses aan voor het slavernijverleden, en in 2023 wordt dit verleden op allerlei manieren plechtig herdacht. Ook in bredere zin ligt het kolonialisme onder een ongenadig vergrootglas, getuige de excuses die het kabinet-Rutte begin 2022 uitsprak voor het extreme Nederlandse geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Vragen rond het inherent racistische en gewelddadige karakter van de gehele koloniale onderneming worden niet meer geschuwd. Die debatten dwingen tot nadenken over het nationale verleden, dat juist als die koloniale geschiedenis serieus wordt meegewogen, haaks staat op een rooskleurig zelfbeeld. En dat is weer onderdeel van een nog groter vraagstuk: wat voor

een natie wil Nederland zijn en welke plaats neemt de geschiedenis dan in?

In dit boek probeer ik het Nederlandse koloniale verleden in een notendop te beschrijven en het hedendaagse debat te duiden. Ik doe dat op basis van eerdere publicaties van mijn hand en van mijn eigen ervaringen door de jaren heen. Er is mij de laatste tijd wel gesuggereerd mijn memoires te schrijven, maar mijn leven als historicus is daarvoor, in alle eerlijkheid, te weinig spannend geweest. Wel zal ik wat schrijven over mijn eigen wetenschappelijke ontwikkeling, waarbij ik mijzelf niet wil sparen waar het gaat om blinde vlekken en missers. Dat ik besloot dit boek te schrijven had alles te maken met de excuses die in 2022 werden uitgesproken voor het koloniale verleden, en alle commotie en diepe emoties daaromheen. Ook 2023 zal, zeker voor de herdenking van het slavernijverleden, voorts omdat de Hindostaanse contractarbeid naar Suriname 150 jaar geleden van start ging, een belangrijk herdenkingsjaar zijn. Ik hoop met dit boek duiding te bieden aan die debatten, en wellicht ook houvast, al mijd ik enige ontregeling niet.

De titel van dit boek, *Rekenschap*, heeft dus een dubbele betekenis. Het belangrijkste thema is de wijze waarop de Nederlandse samenleving en politiek zich rekenschap (kunnen) geven van het koloniale en slavernijverleden en de erfenissen ervan. Maar ik leg in zekere zin ook rekenschap af van de wijze waarop ikzelf daarover heb gesproken en geschreven. Niet omdat ik zo belangrijk ben, maar wel omdat ik denk dat het van belang is na te denken over de vraag of en hoe een historicus zijn of haar rollen als deskundige en als geëngageerd burger kan verenigen.

De meeste historici zien zichzelf niet graag als scherprechter en vermijden het uitspreken van morele oordelen over de geschiedenis; dat geldt ook voor mij. Ik ben van nature geen activist, of misschien beter: niet van nature een activist. Maar historici doen hun werk niet in een vacuüm, zij maken deel uit van een maatschappelijke en politieke omgeving die zij op hun beurt kunnen

beïnvloeden, door de keuze van de thema's die zij bestuderen en soms ook door hun bevindingen uitdrukkelijk in het publieke domein te delen. Historisch onderzoek kan vragen adresseren over schuld en daderschap en evenzo over slachtofferschap. Dat geldt zeker voor onderzoek naar het kolonialisme, en daar loop ik niet voor weg. Maar ik probeer ook recht te doen aan de complexiteit van dat verleden. Dat wringt soms, zal ook in dit boek wel blijken.

Ik heb de afgelopen decennia in debatten over het koloniale verleden standpunten ingenomen die volgens sommigen te stellig, volgens anderen juist niet stellig genoeg waren. Het blijft zoeken, en ik ben in sommige opzichten ook wel met mezelf van mening gaan verschillen. De scheidslijn tussen koersvast en rechtlijnig is soms dun. Al doende kwam ik wel steeds uit bij één overtuiging, namelijk dat het spreken over de koloniale geschiedenis een belangrijk maatschappelijk doel *kan* dienen. Dat doel is wat mij betreft 'verbinden', maar dat is vaak lastig. Onvermijdelijk roept deze geschiedenis felle emoties op. Die kan ik niet wegnemen, dat wil ik in veel gevallen ook niet, maar ik kan wel proberen ze te duiden.

Frank Koulen, marinier tweede klasse, aan het hoofd van het defilé van Naval Party 3004, Eerste Canadese Leger, Terneuzen, oktober 1944.

Koningin Beatrix en minister Roger van Boxtel bij de onthulling van het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden, Amsterdam, Oosterpark, 1 juli 2002.